

Pavla SLAVÍČKOVÁ

**Ukončení poručenské správy nezletilých osob
v raně novověkém městském prostředí¹**

Téma sirotek a jejich poručenství není v české historiografii nijak zvlášť zastoupené, a to kupodivu ani v souvislosti s rozkvětem studia dějin dítěte a rodiny, ke kterému došlo v posledních několika desetiletích.² V roce 1904 publikoval právní historik Jan Kapras drobnou monografii o poručenství sirotek,³ která je doposud hlavním textem pro každého, kdo se chce něco dozvědět o této problematice. Bohužel jeho výzkum si v dalších letech nenašel své následovníky, téma sirotek nebo poručenství se v historické literatuře 20. století objevuje jen nahodile, obvykle v souvislosti s jiným badatelským zájmem. Jako příklad můžeme jmenovat díla Vladimíra Procházky⁴ nebo Michaely Hrubé.⁵ Častější na toto téma jsou drobné lokální studie⁶ nebo diplomové práce.⁷ Asi největší pozornost problematice správy

¹ Tento text mohl být vytvořen díky podpoře grantu GA ČR „Právní ochrana nezletilých osob v raně novověkém období“, reg. č. 404/09/P173.

² Rozbor literatury viz Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Sirotci a jejich poručenství v královských městech v předbělohorském období*, Olomouc 2007 (disertační práce FF UP).

³ Jan KAPRAS, *Poručenství nad sirotky v právu českém se zřetelem k právům římskému, německému a v Rakousích platnému*, Praha 1904.

⁴ Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1973; Týž, *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*, Český lid 49, 1962, č. 2, s. 55–63.

⁵ Michaela HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle.“ *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002; Táž, *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2001.

⁶ Jan KÜHNDEL, *Kulturní a majetkové poměry Prostějova v XVI. století na základě poručenství*, in: Ročenka národopisného a průmyslového muzea města Prostějova a Hané I, Prostějov 1924, s. 28–52; František MATĚJEK, *Péče o venkovské sirotky na Moravě před Bílou horou*, Sborník historický 36, 1989, s. 65–95; Jan NOVOTNÝ, *Děti a sirotci na panství chrasteckém r. 1636*, Časopis společnosti přátel starožitností 67, 1959, č. 2, 1959, s. 6–11.

⁷ Ludmila ŠPOROVÁ, *Všední život města Mostu ve světle sirotčích knihy ze 17. století*, Ústí nad Labem 1996 (diplomová práce PF UJEP).

sirotčího majetku v posledních letech věnoval Bronislav Chocholáč,⁸ jehož výzkum se však v porovnání s předkládanou studií opírá o prameny z poddanského (vesnického) prostředí. Předkládaná studie vychází zejména ze studia pramenů, a to jak normativních (právních sbírek), tak pramenů úřední povahy, záznamů městských soudů královských měst v Čechách, případně na Moravě, sirotčích register, knih kšaftů a dalších.

Pokud nezletilému dítěti žijícímu v raném novověku zemřel otec, dostávalo se dítě i majetek, který mu po otci náležel, do poručenské správy. Ta byla zřizována za účelem právní, ale i faktické ochrany sirotka. Do poručenské správy přecházelo dítě, i pokud jeho matka nadále žila. Důvodem byla oficiální právní nezpůsobilost ženy v tomto období. Na rozdíl od některých států západní Evropy, ve kterých bylo dítě předáno do péče příbuzných z otcovy strany, matka na něho nárok ztrácela a obvykle se vracela do své původní rodiny, v českém prostředí matka-vdova dítě nadále vychovávala, výjimkou nebylo ani její jmenování poručnicí. Tento typ poručenské správy je v Právech městských království českého a markrabství moravského, tedy první oficiální kodifikaci městského práva z roku 1579, která byla postupně přijata všemi městy v Čechách a na Moravě,⁹ označován jako tutela anomala. Zvláštním typem poručenské správy byl také mocný otcovský poručník, kterým mohla být žena, stejně jako kdokoli jiný, jmenována svým manželem už v závěti. Poručení sirotek do péče konkrétních osob v závěti byl nejčastější způsob jmenování poručníků v našem prostředí. V Právech městských jsou takoví poručníci označeni jako tutores testamentarii. Další možností je pokrevný příbuzný, tedy tutor legitimus. Pokud otec v závěti nikoho neuvedl a nežili ani příbuzní dítěte, byl poručník jmenován městskou radou, tedy tutor dativus per inquisitionem judicis.¹⁰ S výjimkou mocných otcovských poručníků, kteří měli vzhledem k dítěti i majetku stejná práva jako vlastní otec,¹¹ ostatní poručníci byli vybaveni stejnou sumou práv a povinností. Ačkoliv z definice poručenství vyplývá,¹² že poručenská správa končí ve chvíli, kdy dítě dosáhne právní způsobi-

⁸ Bronislav CHOCHOLÁČ, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999.

⁹ Práva městská byla přijata zemským sněmem a potvrzena panovníkem v roce 1579 a postupně se v průběhu 17. století (na Moravě na počátku 18. století) stala závaznou právní normou pro všechna města. Akt přijetí nebyl jednorázový, unifikaci systému se bránila zejména města používající magdeburské právo a dále města na jižní Moravě. Litoměřice jako vrchní stolice souhlasily s jeho užíváním v roce 1610, Morava se podřídila nařízení císaře Leopolda I. z let 1697 a 1709, Slezsko 1717.

¹⁰ Josef JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská království českého a markrabství moravského*, Praha 1876, s. 115 (článek D. VI).

¹¹ Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Instituce mocného otcovského poručníka jako příklad kontroverzního vztahu města a rodiny v oblasti poručenství nezletilých sirotek*, in: Kateřina ČADKOVÁ a kol. (edd.), *Konfliktní situace v dějinách. Sborník z doktorandské konference 5. října 2007*, Pardubice 2007, s. 45–50.

¹² „Poručenství jest ochrana, moc a vrchnost nad osobou svobodnou, k opatrování a k obhajování té osoby, kterážby pro mladost a věk dětinský a nedospělý ani sama sebe, ani věci svých opatřiti

losti, ve skutečnosti mohla poručenská správa skončit i z důvodů jiných. Podívejme se postupně na všechny možné situace a problémy, které se s tím spojují.

Podle Práv městských poručenství nad sirotky končilo dvěma způsoby: plnoletostí sirotka nebo jeho smrtí. Jan Kapras hovoří ještě o třetí možnosti, kterou bylo dosažení dospělosti nejstaršího syna, který se zaručil za dědické podíly na rodinném majetku pro ostatní ještě nedospělé děti a statek převzal pod svou správu.¹³ Úplné převzetí by předpokládalo nárok nejstaršího syna na rodinný majetek podobný instituci nedílu, který však v českých a moravských městech nefungoval. Jestliže dospělý bratr převzal pod svou správu majetek svých nezletilých sourozenců, stával se jako kdokoli jiný sirotčím poručníkem se všemi právy i povinnostmi. Na straně poručníka zanikala tutela pochopitelně jeho smrtí nebo odstoupením od poručnické správy. V případě smrti poručníka se povinnost sirotčího počtu přenesla na jeho dědice. Pokud nezůstalo poručnictví v rodině, jmenovala městská rada sirotkům poručníky nové. Z Jihlavy máme doložený dopis, ve kterém městská rada informuje paní Lachnerovou, že její sestře byli jmenováni noví poručníci namísto těch, kteří zemřeli.¹⁴ Odstoupení poručníka od úřadu nebyla zcela běžná záležitost a ani Práva městská se tím nijak nezaobírají. Přesto máme takový případ doložen. V roce 1604 požádal o zbavení poručnictví jihlavský měšťan Thomas Müllberger.¹⁵ Důvodem mohla být nemoc, slabost a neschopnost už tento úřad zastávat, stejně jako plánovaný odchod z města. Městská rada pak podobně jako v případě poručnickovy smrti obsadila místo novým měšťanem.

Poručnictví mohlo zaniknout také svatbou, a to pokud byla poručnicí sirotků vdova. Hlavním důvodem byl strach ze zcizení sirotčího majetku ve chvíli, kdy na statek nastoupil nový hospodář. Častěji ale byl v takovém případě statek oceněn (šacován), stanoveny jmenovitě sirotčí podíly a ty na základě smlouvy (porovnání, rozdílu) ponechány za stanovených podmínek až do let dospělosti sirotka pod správou otčima v roli nového poručníka. Jiná situace byla, pokud se vdova provdala mimo město a chtěla ze statku odejít do domu nového manžela.

Reálnou, i když v praxi méně častou možností ukončení poručenství bylo odvolání poručníka kvůli chybné správě sirotčího majetku. Výhradu proti hospodaření se sirotčím majetkem mohl vznést kdokoli, od příbuzných přes *sousedy*¹⁶ až po samotné dospívající sirotky. „*Sirotci i jich statkové jestliže by od poručníků zle opatrováni byli: tehdy netoliko přátelé týchž sirotků pohlaví obojího, mužského i ženského, ale všichni jiní lidé budau moci takovau věc na právo vznésti a lepšího opatření sirotkům žádati. A právo, uzná-li co toho, povinno bude takovau věc*

a ochrániti nemohla, od práva stvrzená a daná.“ J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, odst. 1, s. 114.

¹³ J. KAPRAS, *Poručenství*, s. 87.

¹⁴ Státní okresní archiv (dále SOkA) Jihlava, Archiv města (dále AM) Jihlava, Stará registratura, II B b 5 v, fol. 107, Věci sirotčí 1529–1718.

¹⁵ Tamtéž, fol. 109.

¹⁶ Další obyvatelé města.

*k nápravě přivéstí.*¹⁷ Nesrovnalosti v poručnické správě posuzovala městská rada, které měl dotyčný předložit svoji stížnost. Sporů, ve kterých by se hospodaření na statku řešilo uprostřed výkonu poručnické správy, je v pramenech velmi málo. Pomineme-li ušlechtilé a nezištné důvody vycházející z božího přikázání chránit sirotky a vdovy, k zahájení takového soudního případu musela mít žalující strana nějakou motivaci, a tou mohl být především vlastní zájem na sirotčím majetku nebo nesouhlas s výběrem poručníků. Obvinění ze špatného hospodaření pak bylo dobrým důvodem, jak si zajistit místo poručníka sám pro sebe. Pravděpodobnost, že městská rada dá k podobné výměně prostor, byla ale velmi malá. Obvykle jen nařídila zprůhlednit hospodaření na statku nebo předložit průběžné vyúčtování. Častější než spory uprostřed poručnické správy byly žaloby vznášené dospělými sirotky, kteří po vystoupení z poručnictví shledali na převzatém statku nějaké nedostatky a marně se domáhali počtu z hospodaření pro jejich vysvětlení. K těm se ale dostaneme až později. Výjimkou z výše řečeného pravidla byla poručnická správa vdovy. Ať už byly pravou příčinou k žalobě skutečné obavy ze „zmrhání“ sirotčího statku, ke kterému špatné hospodaření vdovy směřovalo, nebo spíše nějaké osobní zájmy poručníků, je dnes téměř nepodstatné. Důležitější je množství takových sporů, které v soudních knihách můžeme nalézt, přičemž jejich obsah i vyústění bylo většinou obdobné.

V roce 1561 zažalovali poručníci sirotků vdovu a čerstvou nevěstu prachatického měšťana Jiřího Telatky za to, že na jejím dosavadním hospodaření na svobodném sirotčím statku shledali četné nedostatky. Svoje výhrady poručníci shromáždili jednak vlastním pozorováním a stejným dílem i z výpovědí měšťanů v okolí. Přístup na statek, nebo dokonce do sirotčích účtů evidentně neměli. Kromě předložení počtu z hospodaření „*od vaší milosti zřízení poručníci žádají, aby pozůstalý sirotek po dobré paměti Petru Kubaštovi byl vydán od paní Lidmily manželky někdy Petra Kubašty, poněvadž dotčená Lidmila do Prachatic k manželu svému nesena býti má*“. Střídavé výpovědi obou ze sporných stran při hlavním přelíčení poodhalují detaily o dění na statku. Na prvním místě se diskutovalo, jestli poručníci mají oprávnění do sirotčího hospodaření zasahovat. Vdova tradičně argumentovala tím, že byla svým zemřelým manželem v kšaftu jmenována sirotkům mocnou otcovskou poručnicí, tedy měla právo s majetkem nakládat ve stejném rozsahu a bez další kontroly jako vlastní otec sirotků. Další poručníci byli jmenováni městskou radou z důvodu pojištění sirotčího majetku, čímž byl, podle tvrzení vdovy, testament porušen. Řečník druhé strany kontroval „*že by i mocný otcovský poručník kšaftem nařízený byl, práva o tom ukazují, i ten kdyby nedbanlivý a mrhač statku byl (...) může a má úřad toho moc takového poručníka vyzdvihnouti a jiného na to místo dáti. A proto kšaft rušen nebude*“. Výčet nesrovnalostí v hospodaření následuje. Zadlužování statku, nesplácení dluhů, vynakládání příliš vysokých prostředků na pacholky a čeled' nebo dokonce bezplatné darování sena svému otci nezpůsobilo větší škodu, než když si „*páni poručníci sklizeného obilí na místě*

¹⁷ J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 121–122 (článek D. XXIII).

sirotkouv a nápadníkuov takové obilí rozdělívše brali“ nebo se *podle práva* o dobytek dělili. Když žádali i díl másla, raději ho vdova dala čeledi. Ať už byla pravda na kterékoliv straně, rozsudek vyzněl v neprospěch vdovy: věci, pokud šlo o manžellovy šaty, omastek nebo seno, které si vzala pro sebe, musela zase ke společnému užívání vrátit, udělat počet ze statku, na kterém jako vdova a hospodyně po smrti manžela zůstala, a nakonec: „*Jan také po Petrovi Kubašovi zůstalý sirotek v správě nařízených poručníkuov do dojití jeho rozumných let s statkem jemu náležitým se zuostavuje, nad nímž oni slušnou ochranou, jakž na takového sirotka přísluší, vedouc ho k dobrému míti mají.*“¹⁸

Hlavní povinností poručníka – s výjimkou mocného otcovského, který byl této povinnosti alespoň teoreticky zbaven – bylo ve chvíli ukončení poručenské správy předložit městské radě i sirotkům účetnictví ze správy majetku.¹⁹ Toto nařízení najdeme i ve starších sbírkách městského, stejně jako zemského práva, čímž můžeme popřít přímou souvislost mezi touto institucí a recepcí římského práva. Nejednalo se pouze o formální záležitost. Jestliže se objevily nějaké neshody, mohl sirotek žádat o jejich nápravu, a pokud by k tomu nedošlo, pohnat poručníka před soud. Naopak poté, co poručník statek předal poručenci, mohl žádat o kvitování, které bylo zaneseno do městských knih. Počet sirotčích peněz byl vytvořen na základě sirotčích register a inventáře majetku vyhotoveného po smrti otce poručenců. Poté, co poručník počet složil a městská rada i sirotci ho přijali, byl poručník z poručnictví městskou radou propuštěn.

Konkrétní zvyklosti při předávání majetku zpět do rukou sirotkům se město od města mohly lišit. V Kouřimi, odkud se dochovala poručnická registra, předkládali poručníci sirotkům počet na radnici v přítomnosti radních. „*Po učinění počtu Petr Hašků žádal za výpis těchto register, aby se taky na to mohl poraditi a na to pánuom poručníkům odpověděti, přijímá-li od nich počet čili nic,*“²⁰ což svědčí o pečlivé kontrole. Jakým způsobem a hlavně s kým kopii počtu následně konzultoval, nevíme. Nesrovnalost v dluzích kupříkladu objevil jiný kouřimský sirotek: „*Tomu (...) při počtu odpor učinil, že dlužen není a tak to v svrchu psaný počet přijat není.*“²¹ Jestliže byla chyba v účtech, mohl být počet opraven. Pokud se jednalo o nesrovnalost v hospodaření, ztráta byla přičítána na vrub poručníkovi. Zatímco v tomto případě se problémy s vyúčtováním hospodaření na sirotčím majetku vyřešily v rozmezí několika týdnů, z jiných míst máme doloženy případy, kdy se podobné záležitosti řešily ještě několik let po ukončení poručnictví.

Vyúčtování hospodaření na sirotčím majetku bylo vzájemné. Podle městského práva měl poručník možnost si do nákladů započíst také svoje výdaje, které se správou měl. Práva městská Pavla Kristiána z Koldína jmenovitě uvádí, že „*co-koli bud' vysaudili aneb prosaudili, to k užtku aneb škodě sirotkům vztáhnouti se*

¹⁸ SOkA Strakonice, AM Vodňany, inv. č. 412, fol. 113, Kniha žalob a výpovědí 1557–1562.

¹⁹ „*Poručníci sirotkům, jakž ti let dojdau, počty činiti mají.*“ Srov. J. JIREČEK (ed.), M. Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská*, s. 122 (článek D. XXVI).

²⁰ SOkA Kolín, AM Kouřim, inv. č. 562, Počet Petra Haška 1565–1568.

²¹ Tamtéž, inv. č. 558, Registra poručnická haškovská 1558–1569.

má“.²² Postup při vyplácení peněz sirotkům máme zaznamenán také v Plzni. V roce 1586 podle předloženého počtu dvěma sirotkům po plzeňském měšťanovi po odečtení výdajů rozdíl činil 47 kop míšenských. Tuto částku jim poručník „*takto vypraviti má: Nyní dal jim 15 kop, kterýž Pavel na svou spravedlnost přijal, a v rok při času sv. Bartoloměje 20 kop míš. Ostatních 12 kop toliko o Hromnicích nejprve příštích dáti a vyplniti má.*“ Výjimka, kterou bylo poručníkovi dovoleno peníze složit postupně, byla vysvětlena takto: „*Kterýžto pohodlí jemu Janovi Košnáři za tou příčinou se stalo, že od svého vystoupení za stravou a některého týchž sirotků opatrování upustil.*“ Svého se oba sirotci domohli o dva roky později, v roce 1588, kdy se Pavel i na místě své sestry před městskou radou přiznal, že všechno, co měli dostat od svého strýce Jana, jim bylo vyplaceno.²³

Větší časové prodlevy při přebírání majetku dospělými sirotky nebyly zřejmě výjimečnou záležitostí. Zvláště u hotových peněz byla velmi malá pravděpodobnost, že ve chvíli počtu budou tyto prostředky vyplaceny jednorázově a v úplné výši. Ať už se jednalo o mladého muže nebo dívku, byla potřeba převzetí počátečního kapitálu při vstupu do dospělého života velká. Přesto na základě pramenů můžeme říci, že sirotčí majetek fungoval jako odrazový můstek trochu vratce. Stálo by za to v tomto směru udělat komparaci mezi dětmi z úplných rodin a sirotky, podobné závěry ale zatím nejsou k dispozici. Rozhodujícím kritériem byla při přebírání sirotčího majetku forma zajištění sirotčí nemovitosti v průběhu poručnické správy. Pokud byl sirotčí majetek uchován v celku, tedy např. nedošlo k jeho rozprodeji nebo pouze částečnému, a centrální rodinné hospodářství (dům, řemeslnická dílna apod.) zůstalo pod dohledem poručníka, stal se syn jeho novým hospodářem v okamžiku dosažení dospělosti. Pokud ale sirotčí nemovitost zachována nebyla, musel se sirotek obvykle smířit s tím, že jemu náležející prostředky bude čerpat v delším časovém horizontu. Toto pravidlo platilo jak pro chlapce, tak i pro dívku.

V případě dívky, obvykle vstupující spolu s dospělostí do manželského stavu, tvořilo sirotčí dědictví podstatnou část jejího věna, které do nového svazku přinášela. Tyto prostředky pak obvykle inkasoval její manžel až v průběhu manželství. O tom, co si dívka přinášela ve chvíli sňatku do manželství, můžeme s určitostí hovořit jen v případě výbavy. Ta byla totiž garantována v pozůstalostních inventářích, šacunku, pozdějších porovnáních, případně jiných smlouvách. Na výbavu pro dceru často myslel už i otec rodiny při sepisování testamentu, což svědčí o velkém významu této formy zajištění. Kupříkladu z dědictví plzeňského měšťana bylo zvláště Anně dceři „*vedle kšaftovního zřízení vydáno dvě peřiny, dvě duchny, 3 polštáře, 8 podušek všecko nepovlečené, 4 prostěradla, cíchu na duchnu, cíchu na 2 polštáře, cíška na 1 podušku. Ostatek má ji spraveno býti z statku pozůstalého otce jejího, aby kšaftovnímu zřízení jeho dosti se stalo.*“²⁴ V Táboře stanovuje

²² J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 125 (článek D. XXIV).

²³ AM Plzeň, inv. č. 35, fol. 243, Sirotčí kniha 1526–1603.

²⁴ Tamtéž, fol. 112.

vdově znovu vstupující do manželství táborský šacunk „a když by dievočky k letům přišly, bude-li matka ještě moci sec býti, aby jim šatky ložní podle mocnosti své spuosobila“.²⁵ Věno náleželo dívce ze zákona,²⁶ a proto, pokud to bylo možné, s ním počítala pro dcery-sirotky také městská rada, která rozdělení dědictví často řešila.

Majetkové, nebo chceme-li dědické vyrovnání se na konci poručnické správy netýkalo jen sirotků, ale také vdovy. Rozsudkem apelačního soudu z devadesátých let 16. století „Josef syn nadepsané paní Anny Kavalové (...) za dědice a hospodáře mocného se zůstavuje tak, aby jeho plným právem v živnosti (...) mohl bez překážky každého člověka [působit – pozn. aut.]“, tedy převzít rodinnou živnost proti nárokům otčima. Přestože šlo o dědictví po jeho vlastním otci, stejným rozsudkem bylo Josefovi nařízeno vyplatit otčímovi povinnou sumu, která mu jako druhému manželovi jeho matky na základě svatebních smluv náležela.²⁷ Po vyplnění této sumy Josef, syn bohatého sladovníka v Českém Brodě, kvitoval poručníky, čímž se poručnické řízení uzavíralo. Vdova vstupovala do vyúčtování poručnické správy pouze tehdy, kdy se jako v tomto případě stále podílela na hospodaření na statku a nebyla od sirotčího majetku oddělena. Pokud po stanovení podílů z rodinného dědictví od hospodaření odstoupila, obvykle si svůj díl převzala ve stejnou chvíli. Hotové peníze, které byly v daném okamžiku k dispozici jen výjimečně, si pak vybírala v postupných platbách, ať už ze sirotčí pokladny na radnici, nebo přímo od poručníků během následujících let, až do vyplacení celkové výše. Nejasnosti v dědických podílech, které vedly k soudnímu sporu, z jehož rozsudku je uvedena ukázka, jsou mimo jiné dalším dokladem toho, že sirotčí agenda nebyla ve všech městech jednotná anebo důsledně dodržovaná. Pokud by o majetkovém vyrovnání dědiců po sladovníkovi byla uzavřena smlouva tak, jak ji máme doloženou např. z Tábora nebo Chrudimi, nemuselo k tomuto střetu dojít.

Nejvíce se převzetí dědického podílu protahovalo, pokud byl majetek uložen v hotovosti v sirotčí pokladně na radnici. Zatímco u poručnictví nemovitostí poručník po dosažení dospělosti sirotka předložil počet z hospodaření a jednorázově od správy odstoupil, u sirotčích peněz spravovaných městskou radou platila jiná pravidla. Signifikantní je už třeba skutečnost, že v sirotčích účtech rozpoznáme zlom dosažení zletilosti u sirotka jen tím, že začne sám čerpat finanční prostředky. Celková suma, na kterou byl sirotčí majetek ošacován, se nikdy nenacházela v sirotčí pokladně v celku. Hlavní příčinou bylo mimo jiné nepřeborné množství různých forem finančního jištění, k nimž byly sirotčí peníze vázány. Jen pro ilustraci:

²⁵ SOKA Tábor, AM Tábor, inv. č. 174, Kniha šacunků a sirotčích peněz 1541–1593, obr. 4.

²⁶ Viz J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 102 (článek C. XXXVII).

²⁷ „A dotčený Josef na místě paní matky své bude při tom též povinen dotčenému panu Janovi Kavalovi otčímovi svému jedno sto kop míšenských na hotové summie (...) k tomu z ložie šatuv pernatých poctivých s dvojími povlaky, pouzdro talířů cínových, konvice dvě, (...) dva židlíky, čtyři mísy, dvě větší a dvě menší (...) vydati a na sebe též k zaplacení dluhů za vína do Brodu Německého (...) přejíti a k tomu na pomoc víno jak červené tak bílé ve sklepe v nádobách zůstávající vyšenkovati dáti a k užitku svému obrátiti.“ (SOKA Kolín, AM Český Brod, inv. č. III. 8, Kniha počtů a smluv liber cetificationum 1564–1669.)

v Českém Brodě dům po řezníkovi „s bedlivým uvážením i dovolením jich sirotek Václavovi Kaškovi řezníku nejstaršímu bratru mezi nimi a Maryanie manželce jeho v též summie 50 kop miš puštien jest“. Z uvedené částky tento nejstarší bratr složil na radnici rovnou 20 kop, z nichž Šimonovi hrnčíři vyplaceno 10, 10 náleží neprovdané sestře Anně. Dále „vydáno jí Annie 3 kopy“ na kožich „a za 3 kopy miš. od Alžbiety sestry její 5 kop miš kaupeno a 5 kop miš do truhlice vzato a tak tu ona Alžbieta již nic nemá, (...) ostatní pak summu peniez 20 kop miš on Václav Kaška řezník platiti má počnauč od actum zápisu tohoto v roce pořád zbiehlém po 4 kop miš. však tak 2 kopy miš. na sebe porážiet i 3 kopy miš. na právie skládati, z nich to náležiet bude Šimonovi 1 kopa miš a Annie sirotku, jak za díl svůj tak i skau-peně spravedlnosti od Alžbiety sestry své 2 kopy miš. až do zaplacení vší summy vejše psané (...) A co by k obci každoročnie platu z téhož gruntu vycházeti mielo, ten plat on Václav Kaška bez zadržiovani vyplňovati připovídá.“²⁸ Výchozí hoto-vost, zisky z rozprodeje inventáře, závdavky a splátky z prodeje nebo postoupení nemovitosti, půjčky, úroky a splátky z úvěrů, dluhy a pohledávky, roční výnosy z poručnické správy statku atd. proměňovaly obsah sirotčího účtu v nepravidelných intervalech, a to i přesto, že termíny splátek jak u půjček, tak i při prodeji nemovi-tosti byly smlouvami jasně dány. Zisky z těchto finančních operací šly do sirotčí pokladny, jen výjimečně v ní ale zůstávaly déle. Nejvíce tento systém vkladů a investic připomíná jednoduché bankovní hospodaření, v němž bankou je městská rada a sirotci klienty, kterým byl zřízen spořicí účet. Po dobu jejich nezletilosti banka jen přijímá splátky, a jinak si kromě drobných výběrů sirotčích zástupců nakládá s finančními prostředky dle vlastního uvážení. Nevýhodou tohoto spořicího účtu pro sirotky je to, že účet nemůže být po dosažení jejich dospělosti zrušen a peníze jednorázově vybrány, ale spoření pokračuje dál jen s tím rozdílem, že klient má už právo z pokladny čerpat. V praxi to bývalo tak, že od okamžiku zleti-losti si sirotek každou složenou splátku obratem vybral. Peníze tedy už v pokladně dále neležely a městská rada spíše než jako správce hrála úlohu zprostředkovatele, který zároveň dohlíží na to, aby se jejich „bývalému klientovi“ dostalo všechno, co mu náleží.

Vlastní systém, kterým městská rada peníze jednotlivým nápadníkům distri-buovala, je možné bez nadsázky charakterizovat jako neprůhledný, s těžko postiži-telnými pravidly. Částku, která tvořila jednu splátku, si mohl vzít jeden člověk, stejně jako se o ni mohlo různým způsobem podělit více osob najednou. O tom, komu a kolik bude vyplaceno, rozhodovala městská rada zřejmě podle toho, jak naléhavě kdo peníze potřeboval, nebo podle toho, kdo první pro ně přišel. Vypla-cené částky byly odepisovány z celkové výše dědického podílu až do jeho úplného vyplnění. Doba, kterou už dospělý sirotek musel čekat, než se mu dostane veške-rého majetku, který mu náleží, závisela na mnoha faktorech, pravidelnosti splátek počínaje a počtem nápadníků konče. Pokud vyplnění dědického podílu budeme pokládat za hraniční moment pro označení sirotka sirotkem, jak se někdy v litera-

²⁸ SOkA Kolín, AM Český Brod, inv.č. III. 8, Kniha počtů a smluv liber certificationum 1564–1669.

tuře uvádí, může se stát, že takový sirotek zmizí z našeho spektra pozornosti už v celkem pokročilém věku, třeba i zajištěný, ženatý a s vlastními dětmi.

Logická otázka na tomto místě je, jakými prostředky si sirotek hradil vybudování své nové existence, pokud dědictví, které mu po rodině náleželo, neměl při vstupu do života k dispozici. Předvídatelnost tohoto faktu často směřuje k různým klišé, z nichž snad jen část je ale ve skutečnosti obhajitelná. V první řadě, jistota, že majetek, který sirotkovi po rodičích náležel, mu byl, i když pomalu, ale přece jen postupně vyplácen, hrála uvnitř měšťanské komunity zásadní roli. Výše dědictví mu garantovala společenskou úroveň, z jaké jeho rodina pocházela. Když pomíneme skutečnost, že někteří sirotci i po smrti otce zůstávali nadále uvnitř své rodiny, ať už u matky, respektive otčima, prarodičů nebo dalších příbuzných, také poručníci připravovali budoucí dráhu dítěte výběrem jeho povolání. Pokud nebyly prostředky na studium, po jehož absolutoriu byla velká šance na dobré uplatnění v nějakém úřadě, byli chlapci obvykle posíláni na řemeslo a dívky do služby. Odměna, i když nízká, za odvedenou práci a hlavně kontakty a získané dovednosti mohly být dostatečným potenciálem k tomu, aby si sirotek zařídil v určité chvíli svůj vlastní život. Je nutné mít na mysli, že se osudy dětí z úplných rodin od osudů sirotků v tomto směru příliš nelišily, naopak mohly si být velmi podobné. Chybějící studie na téma hraničního období u dospívajících dětí v měšťanských rodinách a jejich vstupu do vlastního života bohužel neumožňuje komparaci a vyvození přesnějších závěrů.

Poslední variantou ukončení poručnické správy, kterou nemůžeme vynechat, je smrt sirotka. Ve skutečnosti končilo takto poručnictví tehdy, pokud byl sirotek jedináček nebo jeho ostatní sourozenci už byli dospělí a ze statku vyplacení. V takovém případě byl udělán počet z hospodaření a celý majetek připadl na dědice. Jelikož se jednalo o nezletilé dítě, které nemělo právo sepisovat testament, řídilo se postoupení majetku dědickou linií. Pokud žádní příbuzní nebyli, jednalo se o odúmrtí. Při rozdělování dědictví se obvykle přihlíželo k testamentu posledního majitele, pokud ten nějaké instrukce v tomto smyslu obsahoval. V čáslavské městské knize je zaznamenán soudní spor, který se tohoto problému dotýká, se zajímavým vyústěním. V roce 1538 se v Čáslavi před soudem střetla vdova, matka zemřelého sirotka, která ale už nepobývala ve městě, a Markéta se svou dcerou, také sirotkem, jejíž manžel byl blízkým přítelem sirotkovy matky, ve sporu postaveném na článku z městského práva, který říká, že „*kdož bez kšaftu sejde, že statek jeho připadá na nejbližšího přítele s městem trpícího*“. Argumenty vdovy byly více než zajímavé. Hájila se tím, že zaprvé sirotek nebyl s městem trpící, ale byl dán jinam na vychování, tedy „*nebyl jest obyvatel města tohoto*“. Zadruhé sirotek jí byl přisouzen *podle práva*, a tak jí náleží i jeho statek, dále že se o něho pět let starala a opatrovala ho, a proto má nárok na uhrazení nákladů s tím spojených. Na závěr tvrdila, že „*sirotek jaký bližší přítel byl tomu pacholíku, který jest umřel, než-li máti jeho vlastní, která ho na svět zplodila*“. I když sirotek nakonec zletilosti dosáhl, zemřel, aniž by si svůj majetek převzal, tedy de facto stále v poručnické správě. A to byl hlavní důvod, proč se městská rada při vynášení rozsudku neřídila součas-

ným stavem, ale původním testamentem otce. Podle něho ani vdova, ani druhá žena nárok na dědictví neměly; vdova, protože byla ze statku již vyplacena, a Markéta, protože jí v něm nic nebylo odkázáno. Vzhledem k tomu, že „*máti po dětech nápadu nemá*“, bylo rozhodnuto majetek rozdat chudým.²⁹

Pokyny pro případ sirotkovy smrti najdeme v měšťanských testamentech vcelku často. Vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti se hospodáři snažili zajistit svůj majetek před případnými spory nebo jeho zmrháním. „*Jestliže by pán bůh kterého dítěte neuchoval smrti prve nežli by let svých rozumných došlo, tehdy vždy díl toho umrlého spadne na jiné živé zuostalé*“³⁰ je běžná formule, na kterou v kšaftech narazíme. Dědictví jednoho z potomků obvykle spadalo na ostatní, případně i vdovu rovným dílem. Teprve kdyby zemřely všechny děti, mělo se s majetkem naložit jiným způsobem.

Pokud testament otce žádné pokyny pro naložení se sirotčím dědictvím neobsahoval, vstupovala do hry opět městská rada a její právo. V zemském právu mohl takový majetek zdědit pouze nejbližší příbuzný dle zákona nebo dědic stanovený králem. Mluvíme přitom o právu *nápadu*. Právo poručníka se lišilo podle toho, jaká forma poručnické správy byla nad majetkem vykonávána. Podle Všehrda mocný otcovský poručník toto právo neměl („*Poručníci, kteréž dskami nebo na list mocný zdělá otec, když sirotci zemrú, statku jich žádným právem odbržeti nemohú, neb se poručníkom statek sirotčí k spravování a opatrování, ne k nápadu a k dědičnému vládnutí zapisují*“³¹) a neměl ho ani v zemském zřízení z roku 1549: „*Než nápadu míti nemá, leč by dskami prokázal, že by to otec zřídil, že má mieti nápad*“³² Naopak poručník vybraný a dosazený městskou radou na základě příbuznosti právo nápadu měl, podle městského práva ale jen za splnění určité podmínky. Práva městská doslova uvádějí, že „*ten také, zemřeli-li by sirotci, nápadem oživne jejich dědictví. Ten zajisté má požití a účasten býti užitku, kterýž se nevzdaloval práce snášeti. A zase ten se nápadu zbavuje, kdož se poručenství zpěčuje*“³³ Jmenování tutores legitimí stejně jako poručníků dativí per inquisitionem iudicis se řídilo stromem pokrevního příbuzenství, obdobně jako princip rozdělování nezaopatřeného majetku. Pokud navíc platilo pravidlo, že jmenovaný poručník, který svoje povolání odmítl, ztrácel právo nápadu, vyplývají z toho zajímavé skutečnosti.

V dosavadním textu nebyla prozatím položena otázka po motivaci zastávat poručnickou funkci a po případném zisku, který z tohoto pověření poručníkům plynul. Položením takové otázky se dostáváme na tenkou plochu, protože vidět pod rouškou výkonu poručenské správy pouze a jen nelegální obohacování poručníků na úkor sirotků je příliš jednostranné. Bez faktických důkazů je jen těžko možné

²⁹ SOkA Kutná Hora, AM Čáslav, inv. č. 83, Kniha rozepří, obr. 35.

³⁰ AM Plzeň, inv. č. 223, Libri testamentorum 1468–1565, obr. 5.

³¹ Hermenegild JIREČEK (ed.), *O právích země české knihy devatery M. Viktorina ze Všehrd*, Praha 1874, kniha VI., článek 33.

³² Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zemská zřízení království českého 16. věku*, Praha 1882, s. 225 (Práva a zřízení zemská Království českého z r. 1549, článek F 20).

³³ J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 115 (článek D. VII).

tuto skutečnost proklamovat, a ty k dispozici v archivech nemáme. Pohled pod pokličku, v první řadě do sirotčího účetnictví, zásadní nesrovnalosti neodhalil, náhodné soudní případy je dost těžké nějak generalizovat, a proto se držíme základních faktů, o kterých víme.

Původně bylo povinností poručníka předat statek v takovém stavu, v jakém jej převzal. Pokud během jeho správy vykazoval statek zisk, připadaly tyto prostředky poručníkovi.³⁴ Toto pravidlo bylo dvousečnou zbraní. Jestliže hospodářství i bez přičinění poručníka upadalo, přičítala se tato ztráta jemu na vrub. Původně byl poručník po dobu svého poručnictví vázán na statku jako legitimní hospodář, se všemi výhodami i negativy. Modernější podoba městského, stejně jako zemského práva tak, jak ji známe ze 16. století, tento postoj transformuje, můžeme říci, že i odosobňuje. Poručník spíše než jako vlastní hospodář působí jako správce sirotčího majetku, aniž by byl přitom zbaven odpovědnosti za to, jak je s hospodářstvím nakládáno. Svoje hospodaření musí doložit věrohodným účetnictvím, kterým je ale chráněn i on sám. Pokud šel sirotčí statek během jeho správy do ztráty, aniž by účty prokázaly zřejmé zavinění ze strany poručníka, nenesl žádnou hmotnou odpovědnost.

Na druhou stranu, tento systém nepočítal s žádnou odměnou pro poručníka. Sirotci po předložení počtu měli povinnost kompenzovat poručníkům náklady spojené s výkonem poručnického dohledu, tím ale jejich nároky také končily. Už při rozpočítávání dědických podílů a stanovování poručníků se obvykle počítalo s výdaji na výchovu, stravu atd. sirotků, na což byly poručníkovi poskytnuty dopředu určité prostředky, ať už v hotovosti, nebo jinou formou, např. dočasným bezplatným podnájmem pozemku apod. Výsledné skóre se v ideálním případě pro poručníka při ukončení poručenství rovnalo nule. Právo nápadu je tedy nejbližší logickou možností zisku. O tom, jestli si příbuzný, oslovený pro funkci poručníka, dopředu spočítal pravděpodobnost úmrtí sirotka, aby pak dědictví přešlo na něho, nebudeme raději diskutovat.

Příbuzní ale nebyli jediní, komu plynul v případě úmrtí sirotka zisk. Práva městská doslova uvádějí: „*Poručníci od práva sirotkům daní, jimžby nic od kšaftujícího za práci vyměřeno a odkázáno nebylo, poněvadž při spravování sirotkův a statkův jich práci vésti a takovou péči, jako při vlastních svých statcích, zachovávají mají: jestli žeby sirotci před léty nedošlými zemřeli a přátel žádných krevních, s městem trpících, se nenacházelo, tehdy tíž poručníci za práci svou k dílu třetímu statku sirotčího nápad míti mají.*“³⁵ Pokud sirotek zemřel, respektive všichni sirotci, kteří na statku zůstali, získávali poručníci třetinu z veškerého majetku. Toto tvrdé ustanovení, které v přeneseném významu zajišťovalo poručníkům zisk tehdy, když sirotkům poskytnou takovou péči, aby vedla k jejich smrti, působí vzhledem k základnímu morálnímu pravidlu o ochraně sirotků dost kontraproduktivně. I když těžko vyvrátíme skutečnost, že mohl být zneužit, nepatřil tento článek v rámci

³⁴ J. KAPRAS, *Poručenství*, s. 89.

³⁵ J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína, Práva městská*, s. 119 (článek D. XVII).

městského práva ke stěžejním, ale naopak spíše k okrajovým.³⁶ Situace, kdy se sirotek ocitl zcela bez příbuzných, byla vzhledem k husté síti rodinných vazeb v každém městě velmi málo pravděpodobná, a navíc kromě rodiny mohl sirotek hledat pomoc a ochranu také v dalších sociálních uskupeních, v cechu nebo bratrstvech.³⁷ Dohled městské rady a možnost dovolání se práv také nebyly pouze teoretické, jak jsme viděli na ukázkách ze soudních sporů uvedených výše.

Tyto argumenty potvrzují také jinak těžko prokazatelnou skutečnost, a to, že poručnictví bylo v raně novověké měšťanské společnosti ve velké míře otázkou cti. Pokud člověk funkci poručníka získal, bylo to i reálným dokladem jeho výjimečného a respektovaného postavení v uzavřené komunitě. I přes minimum reálných důkazů můžeme, myslím, přijmout fakt, že čest a společenské postavení hrály při výběru poručníka stejnou roli jako jeho osobní kvality. Máme doloženo, že jeden člověk byl poručníkem pro více sirotek z různých rodin, přičemž čím vyšší a respektovanější postavení měl, tím vyhledávanější osobou pro poručnictví tento člověk byl.³⁸ Vzhledem k tomu, jak velkou skupinu sirotci pod poručnickým dohledem ve městě tvořili, můžeme uvažovat o tom, do jaké míry poručnický úřad symbolizoval a zároveň zosobňoval vážené postavení člověka v rámci mužské společnosti. Protože podle práva žádná odměna poručníkovi nenáležela, musíme věřit tomu, že osobní čest byla jedinou devízou, kterou poručník za svou odvedenou práci získal. Jinou totiž nejsme schopni pramenně doložit.

³⁶ Kromě Práv městských Pavla Kristiána z Koldína se v žádné jiné právní sbírce z oblasti městského nebo zemského práva toto ustanovení nevyskytuje.

³⁷ P. SLAVÍČKOVÁ, *Sirotci a jejich poručenství*, s. 161 nn.

³⁸ Testament Zikmunda Práška, měšťana z Kutné Hory, v němž jsou uvedeny pokyny pro zacházení s majetkem minimálně šesti sirotek z různých rodin. (SOkA Kutná Hora, AM Kutná Hora, inv. č. 404, fol. 59–60, Kniha kšaftů 1544–1584.)

Summary:

The end of tutelage of orphans in the Early Modern urban society

According to municipal law of the Early Modern Period a tutelage of an orphan usually ended in two ways: when the orphan reached the full-age or died before. Less frequent reason for ending a tutelage was depriving the tutor of his duties because of faults in the administration of orphans' heritage. In the case that a widow-woman happens to be the tutor of the children, we speak about *tutela anomala*. This kind of tutelage was usually ended after her new marriage. In that case usually, at least in practice, either an adult son of the family or widow's new husband became the tutor. The duty of every tutor, with the exception of the so called *powerful-father tutor*, was to render accounts to the orphan at the end of the tutelage and, in the case of his fault, to pay deficiency. After that the orphan becomes a full-fledged owner of the inherited property. In practice, however, the process of getting the money back to the full-aged child, whether it had been placed on deposit at the townhall or at the tutors', usually protracted for many years. The law was also concerned with money lent at interest during the period of tutelage. The full-aged orphan could not take his/her property all at once, but in installments, into which the loan was divided. The tutor did not profit unless the child, or all the children, have died, in that case the tutor was entitled to the third part of the orphan's heritage. According to the law tutor is not entitled to any remuneration, the performance of this duty was therefore probably primarily a matter of personal honor and self-presentation.

translated by the author

